

ЗАУВАГИ ДО ВПЛИВІВ НА ВИКЛАДАННЯ ФІЛОСОФІЇ В КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКІЙ АКАДЕМІЇ КІНЦЯ XVII–XVIII ст.

У статті автор намагається з'ясувати, які чинники впливали на викладання філософії в Києво-Могилянській академії в різні періоди її існування.

Питання про те, наскільки сильно позначилися на викладанні філософії в Києво-Могилянській академії різні чинники впливу, вже неодноразово привертало увагу дослідників¹. Проте висловлені ними гіпотези здебільшого спиралися на загальне враження від змісту філософських курсів, а не на текстуальне зіставлення із ймовірними текстами впливу. Натомість у даній статті ми спробуємо текстуально простежити сліди згаданих впливів, а також злам, що виразно намітився у середині XVIII століття.

Почати варто зі своєрідної дискусії, що відбулась у Києві 1755 року. Ця дискусія почалася з указу митрополита Тимофія Щербаського від 31 серпня 1755 р., яким префекту Києво-Могилянської академії Давидові Нащинському заборонялося диктувати філософію за підручником Генріка Вінклера «*Institutiones philosophiae universae*»² (як той робив останні два роки), «якожь по сознаттю самого его всечесного префекта Давида, по оному автору диспутъ отправлять надлежащих всячески не в состоянии»³. Щоб покращити стан справ, митрополит «пастирські приказав» викладати філософію за підручником Едмунда Пурхоція⁴, «который по рассмотрению нашему какъ въ своихъ

¹ Див.: Jablonowski A. Akademia Kijowsko-Mohylańska. — Kraków, 1899–1900. — S. 100; Вишневецкий Д. Киевская Академия в пер. пол. XVIII ст. (Новые данные, относящиеся к истории этой Академии за указанное время). — К., 1903. — С. 206; Ткачук М. Філософські курси Києво-Могилянської академії в контексті європейського схоластичного диспуту // Релігійна філософська думка в Києво-Могилянській академії / Ред. В. С. Горський та ін. — К.: Вид. дім «КМ Академія», 2002. — С. 52–60; Котусенко В. Викладання філософії в єзуїтських колегіумах XVI–XVII століть та Києво-Могилянській академії // Україна XVII століття: суспільство, філософія, культура. Збірник наукових праць на пошану пам'яті професора Валерії Михайлівни Нічик. — К.: Критика, 2005. — С. 83–107.

² Гедріх Вінклер — німецький філософ, послідовник Христіана Вольфа. Нам було доступне видання його підручника: *Winkler Io. Henricus. Institutiones philosophiae universae usibus academicis accommodatae*. Ed. 2 — Lipsiae, 1742.

³ Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Академии. — К., 1905. — Отд. 2, т. 2 [далі — АДКА]. — С. 174.

⁴ Едмунд Пурхоцій (Пуршо) (1651–1734) — французький філософ-картезіанець, відомий своїм підручником «*Institutiones philosophicae ad faciliorem veterum ac recentiorum philosophorum lectionem comparatae*», перше видання якого вийшло в Парижі в 1695 році. Цей підручник складається з чотирьох томів: I. Complectens logicam, metaphysicam et elementa geometriae; II. Quo physica generalis continetur; III. Qui physicam specialem comprehendit;

прецептахъ понятень, так и въ экзерциціи способен являться»⁵. Натомість префект не погодився з такою «рекомендацією» і в своєму донесенні на ім'я митрополита від 2 вересня 1755 р. просив, щоб йому дозволили не викладати філософію за Пурхоцієм, «которая хотя правда полезнѣе от старинныхъ езуитскихъ (курсив мій. – М. С.), только же нынѣ во всей Европѣ принятая и толкуемая Вольфіанская философія превосходно полезнѣе, понеже основателнѣе, вразумителнѣе и твердѣе от Пурхоціевой»⁶. За приклад вольфіанської філософії префект наводить підручники Генріка Вінклера і Крістіана Баумайстера. А те, що протягом останніх років у КМА не відбувалося диспутів, то, на його думку, це провина не вольфіанської філософії, а його особиста: «Что я с новою философією не разпознался был, и окружно не рассмотрѣлъ что гдѣ и когда»⁷. Тому Давид Нашинський пропонує надалі читати лекції за підручником Баумайстера, «который сокращенно и весьма внятно учителя своего (Вольфа. – М. С.) философію написал»⁸. А для того, щоб остаточно переконати митрополита, автор донесення посилається на авторитет колишнього ректора Георгія Кониського, на той час Білоруського архієпископа, який може рекомендувати цю філософію.

Кониський, в свою чергу, у відповідь на запит Тимофія Щербацького написав:

Обоихъ авторовъ, которыхъ едино предъ другимъ превосходство от вашего високопреосвященства взискуется, Пурхоція и Бавмейстра я окружно не вчиталъ, якоже и не имѣлъ ихъ, когда самъ въ философіи по должности на мене бывшей положеной упражнялся, что особенно за нешасте свое причитую, ибо на смѣтняхъ интерпретовъ Аристотелевихъ времени все не потерялъ бы было. И по сей причинъ полно и совершенно судити мнѣ между помянутими двома авторами нельзя⁹.

Утім, як пише далі Кониський, він, проаналізувавши деякі розділи підручника Баумайстера, таки рекомендує вживати його в КМА, а ті частини, які там недостатньо опрацьовані, варто взяти в нелюбого митрополитові Вінклера. Незважаючи на те що обидва автори пишуть *metodo mathematica*, це, на думку Кониського, не повинно зашкодити проведенню диспутів.

Напевно, аргументи архієпископа справили на Щербацького належне враження, бо починаючи з 1755 р. в Києво-Могилянській академії настала «епоха Баумайстера», що тривала аж до реформи академії в 1817 році. Паралельно підручник Крістіана Баумайстера стає популярним не лише в КМА, його багаторазово перевидують і перекладають російською, а також використовують для викладання філософії практично в усіх духовних навчальних закладах імперії.

IV. *Continens ethicam et exercitationes scholasticas in Aristotelis metaphysicam*. Підручник витримав понад 10 видань, останнє 1767 року.

⁵ АДКА. – С. 174.

⁶ Там само. – С. 176.

⁷ Там само. – С. 177.

⁸ Там само.

⁹ Там само. – С. 179.

Для нас ця дискусія важлива не тільки тим, що вона стала віхою утвердження вольфганства в Росії, а й тим, що проливає світло на викладання філософії в КМА до 1755 року. Зокрема, висловлені «дискутантами» думки дозволяють сформулювати чотири дослідницькі питання:

1. Чи митрополит пропонував викладати філософію саме за підручником Пурхоція лише «за понятність перцепції» і «за спосібність екзертації», чи були ще якісь причини?

2. Чи *диктування* підручників, про яке згадує митрополит, було особливістю лекцій лише Нащинського, чи подібні прецеденти існували ще раніше?

3. Як слід розуміти слова Нащинського про те, що філософія Пурхоція набагато корисніша від «старовинних єзуїтських філософій»? Чому саме єзуїтських?

4. Як розцінювати вислів архієпископа Георгія Кониського про роки, втрачені «на сміттях інтерпретов Аристотелевих»?

Щодо першого питання, то прецеденти викладання за підручником Едмунда Пурхоція фіксуються й раніше. Так, перед Давидом Нащинським, який викладав філософію з 1753/54 навчального року, префектом і професором філософії в Києво-Могилянській академії був ієромонах Георгій Щербацький (до речі, племінник митрополита). До нас дійшло два записи його курсу за 1751/52–1752/53 навчальні роки¹⁰. Порівняння першого запису з текстом друкованого підручника Едмунда Пурхоція «*Institutiones philosophiae*»¹¹ в частині логіки показує, що обидва тексти дослівно збігаються, тільки в одному місці в записі курсу Георгія Щербацького було пропущено частину речення, а в іншому – випущений один абзац. Отже, рекомендація митрополита Давиду Нащинському читати за підручником Пурхоція була нічим іншим, як бажанням повернутися до старого, апробованого підручника.

Що ж до другого питання – про *диктування* курсів філософії, то, як бачимо на прикладі щойно згаданого курсу Георгія Щербацького, такий дивовижний дослівний збіг тексту не можна пояснити інакше, ніж як те, що студенти або записували курс під диктовку, або їм були роздані примірники підручника, і вони його переписували на лекціях або вдома. Порівнюючи записи курсів попередників Щербацького, котрі збереглися в кількох варіантах, можемо побачити, що відмінності засвідчують написання переважно під диктовку¹². Така практика, крім Києво-Могилянської академії, широко застосовувалась в єзуїтських

¹⁰ Інститут Рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (далі – НБУ ІР). – Ф. 307, спр. 454п/1698. – Арк. 1–183 зв. (повний курс); ф. 305, спр. ДС/п174. – Арк. 1–93 зв. (остання сторінка логіки, метафізика, фізика, етика).

¹¹ *Purchotius V. Cl. Edmunidus. Institutiones philosophiae ad faciliorem.* – Patavii, 1751 [КДА, ВХХVIIІ/500].

¹² Про це див. детальніше в моїй статті «Визначення джерельної бази для дослідження викладання філософії в Києво-Могилянській академії XVII–XVIII ст.», яка готується до друку в «Магістеріумі».

колегіях Речі Посполитої. За спостереженнями Людвіка Пехніка, метод диктування власних лекцій первісно запровадив домініканець Франціско де Вікторія в Саламанці. Поширений звідси по університетах усїєї Європи, окрім Італії, цей метод застосовувався і в єзуїтських колегіях. Однак у проєкті «*Ratio studiorum*» 1586 р. була запропонована вимога відмовитись від нього як методу, несумісного з Конституціями Товариства Ісуса¹³. Однак в обговоренні цього проєкту більшість провінцій висловилися за збереження методу диктування, зокрема, активну позицію зайняла в цьому питанні Польська провінція¹⁴. Відтак, в остаточній версії «*Ratio studiorum*» 1599 р. пропонувалося читати лекції так, аби студенти могли записувати лише те, що вважають за потрібне, але разом з тим дозволялося диктувати, якщо слухачі не здатні самостійно конспектувати лекції¹⁵.

В іншій своїй праці Людвіг Пехнік детальніше простежує, як проходив процес викладання в єзуїтських навчальних закладах, у тому числі у Віленській академії, де професор диктував матеріал, а студенти записували, причому останні 15 хв заняття професор залишав для того, щоб пояснити найскладніші місця з продиктованого¹⁶.

Цілком імовірно, що методи викладання Києво-Могилянської академії взорувалися на єзуїтські навчальні заклади. Якщо так, то основна роль професора полягала не стільки в тому, щоб виголосити лекцію, скільки в тому, щоб прокоментувати уже записаний студентами текст. Саме тут мала проявлятися його авторська «творчість» і «оригінальність», що особливо важливо в тих випадках, коли нам достеменно відомо про використання професором у своїх лекціях чужого тексту (немає сумніву щодо цього стосовно Інокентія Поповського, Єроніма Миткевича, Сильвестра Кулябки, Георгія Щербацького¹⁷).

Перегук єзуїтської моделі навчання з практиками КМА підводить нас до третьої проблеми – наскільки філософія, що викладалася в єзуїтських колегіях та академіях, впливала на філософські курси КМА до 1755 (а точніше до 1751) року? Про вплив єзуїтів на могилянську вченість написано досить багато, починаючи від таких «класичних» дослідників КМА, як Микола Петров, Костянтин Харлампович, Дмитро Вишневський, Михайло Линчевський та Александр Яблонов-

¹³ Piechnik L. Powstanie i rozwój jezuickiej *Ratio studiorum* (1548–1599). – Kraków: Wydawnictwo WAM, Wyższa Szkoła Filozoficzno-Pedagogiczna «Igantianum», 2003. – S. 67. Див. також: Monumenta pedagogicae Societatis Jesu: Nova editio penitus retracta. T. 5: Ratio atque institutio studiorum Societatis Jesu (1586, 1591, 1599) / Ed. Ladislavus Lukács SJ. – Romae: Institutum historicum Societatis Jesu, 1986. – P. 56–58.

¹⁴ De ratione atque institutione per sex patres deputatos Romae anno 1585 conscripta iudicium Congregationis provinciae Poloniae mandato R.P.N. ad eundem finem celebratae Vilnae anno 1586 mensibus octobri, novembri et decembri, et januarii sequente // Piechnik L. Powstanie i rozwój jezuickiej *Ratio studiorum*... – S. 200–209.

¹⁵ Ibidem. – S. 68.

¹⁶ Piechnik L. Dzieje Akademii Wileńskiej. T. 1: Początki Akademii Wileńskiej 1570–1599. – Rzym: Institutum Historicum Societatis Jesu, 1984. – S. 145.

¹⁷ Див. ширше про це: Симчич М. В. До питання про «авторськість» філософських курсів XVII–XVIII ст. // Наукові записки НаУКМА. Т. 35: Київська академія. – К., 2004. – С. 15–19.

ський¹⁸. Проте досі немає чіткої дефініції того, в який спосіб це проявлялося у ділянці філософії. Опосередкованим свідченням масштабності єзуїтського впливу на КМА є надзвичайна густота закладів єзуїтського шкільництва на теренах, сусідніх з Києвом, у XVIII столітті¹⁹. Більш прямим доказом може служити те, що частина викладачів Академії здобула освіту в єзуїтських навчальних закладах²⁰, тож цілком імовірно, що вони залучали отримані там філософські знання для читання власних курсів. У самих курсах дуже часто згадується авторитетний – переважно анонімний – «*meus professor*»²¹; про те, що останній був єзуїтом, можна деколи здогадатися²². Трапляються і персональні відсилки, наприклад, у першому курсі Христофора Чарнуцького за 1702/03–1703/04 навчальні роки є чітка вказівка, хто саме був його професором: «*Meus in philosophicis professor R[everendus] P[ater] Georgius Gengel, vir sublimitate ingenii, sollemnitate doctrinae Poloniae Provinciae theologus non postremus*» (Мій у філософських [класах] професор, всечесний отець Георгій Генгель, не найостанніший теолог Польської провінції, муж високого таланту і ясної доктрини)²³. Єжи [Георгій] Генгель справді викладав філософію у єзуїтських колегіях Львова в 1687–1689, Ярослава в 1690–1691 і Любліна в 1691–1693 рр.²⁴ – у котрому з цих закладів мав слухати його лекції Христофор Чарнуцький. Пізніше Георгій Генгель написав низку праць переважно полемічного змісту (проти Декарта, Кальвіна і Лютера) та славився як один з перших борців проти атеїзму в Польщі. На жаль, згадані друковані праці – це не філософські курси, і з них важко визначити, яку філо-

¹⁸ Див.: *Петров Н.* Киевская Академия во второй половине XVII века. – К., 1895. – С. 61; *Харламович К. В.* Западно-русские православные школы XVI и начала XVII века, отношение их к инославию, религиозное обучение в них и заслуги в деле защиты православной веры и церкви. – Казань, 1898. – С. 359; *Вишневецкий Д.* Киевская Академия в пер. пол. XVIII ст. – С. 90; *Jablonowski A.* Akademia Kijowsko-Mohylańska. – S. 167–168; *Линчевский М. З.* Педагогика древних братских школ и преимущественно древней Киевской Академии // *Линчевский М. З.* Полное собрание сочинений: В 2-х т. – К., 1906. – Т. 1 – С. 87.

¹⁹ Так, за даними Станіслава Беднарського, в Польській асистенції у 1700 р. викладали філософію в 19 колегіях, у 1710 – в 15 колегіях, у 1720 – в 23 колегіях, у 1730 – в 31 колегії, у 1740 – в 33 колегіях, у 1750 – в 36 колегіях, у 1756/57 – в 36 колегіях. Див.: *Bednarski S., SJ.* Upadek i odrodzenie szkół jezuitkich w Polsce (Studjum z dziejów kultury i szkolnictwa polskiego). – Kraków: Wydawnictwo Księży Jezuitów, 1933. – Tab. 2–3.

²⁰ Про це відомо щодо Йоасафа Кроковського, Стефана Яворського, Теофана Прокоповича. Див.: *Симчич М.* Могилянці в західних університетах // Релігійна філософська думка в Києво-Могилянській академії / Ред. *В. С. Горський*. – К.: Вид. дім «КМ Академія», 2002. – С. 269–286.

²¹ Це ми зустрічаємо в курсах Стефана Яворського, Христофора Чарнуцького, Сильвестра Піновського.

²² Так, Сильвестр Піновський у своєму курсі за 1713/14–1714/15 навч. роки дотримується думки, що об'єктом атрибуції логіки є правильні способи пізнання (*modi sciendi*), посилаючись при цьому на Суареса, коїмбрійців і свого професора (НБУ ІР. – Ф. 306, спр. 103п/60. – Арк. 101). Оскільки з усіх відомих нам курсів професорів КМА до Сильвестра Піновського цієї думки ніхто не висував, найімовірніше, його професором був хтось з єзуїтів.

²³ Там само. – Ф. 312, спр. 625/400С. – Арк. 97.

²⁴ *Gengell Jerzy* // *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995* / Oprac. *Ludwik Grzebień, SJ.* – Kraków: Wydział filozoficzny Towarzystwa Jezusowego, Instytut kultury religijnej, Wydawnictwo WAM, 1996. – S. 178.

софську концепцію викладав їхній автор своїм студентам, та з'ясувати, що Христофор Чарнуцький запозичив від свого вчителя. В описі зібрання Києво-Печерської Лаври Інституту Рукопису Національної Бібліотеки України під № 92 згадується рукопис з такою назвою: «Philosophia Scholastica disputationibus illustrata.., anno Incarnatae Sapientiae 1690 in Collegio Jaroslaviensi Societatis Jesu sub reverendo patre Georgio Gengell, professore nobilissimo atque clarissimo, оконченная 26 іюня 1691 г. рукопись in 4^о»²⁵. Але, на жаль, цей рукопис на даний момент відсутній²⁶. Якщо взяти до уваги, що бібліотека Христофора Чарнуцького (в складі якої був 51 рукопис) після його смерті була передана до Києво-Печерської Лаври²⁷, то цілком імовірно, що даний рукопис міг бути конспектом тих лекцій Генгеля, які слухав сам Чарнуцький.

Врешті, окрім простеження фактів персонального контакту з єзуїтськими професорами філософії, на користь їхнього впливу на філософські курси КМА свідчить порівняльне зіставлення збережених записів самих курсів.

Після здійсненої нами атрибуції всіх відомих на сьогодні записів²⁸ лекцій у філософському класі КМА до 1751 року визначено 30 курсів²⁹. Результати цієї атрибуції можна подати так:

Викладач	Навчальні роки	Шифри рукописів ³⁰
Йосип Кононович-Горбацький	1639/40	Мел.м./п126
Інокентій Гізель	1645/46–1646/47	Мел.м./п128
Ймовірно, Йоасаф Кроковський	1684/85–1685/86	88п/88; ЦДІАК ф. 222, оп. 2, спр. 18а; РНБ Ф. Нов. ДС. 6739
Ймовірно, Йоасаф Кроковський	1686/87–1687/88	617/393С; ЦДІАК ф. 222, оп. 2, спр. 18а
Стефан Яворський	1691/92–1692/93	ДС/п152; 619/397С; 618/398С; VIII 60М/42; РНБ Ф. СПБДА БІІ/9; РНБ Ф. Нов. ДС 6745
Ймовірно Прокопій Калачинський	1693/94–1694/95	620/394С; БАН Ф. Арх. ДС 289
Ймовірно, Інокентій Поповський	коло 1700	ДА/п42

²⁵ Петров Н. И. Описание рукописных собраний, находящихся в городе Киеве. Т. 2. – М., 1894. – С. 40.

²⁶ Він значиться як такий, що не був виявлений під час перевірки 1966 року.

²⁷ Кагамлик С. Р., Матковська О. В., Хижняк З. І. Чарнуцький Христофор // Києво-Могилянська академія в іменах, XVII–XVIII ст.: Енциклопед. вид. – К.: Вид. дім. «КМ Академія», 2001. – С. 582–583.

²⁸ У цій атрибуції було взято до уваги рукописи, що зберігаються в НБУ ІР, ЦДІАК України, а також рукописи з колекцій РНБ, БАН, РГБ (за інформацію про останні дякую Костянтину Суторіусу).

²⁹ Під терміном «філософський курс» ми розуміємо текст, що був продиктований професором під час дворічного викладання філософії в КМА. Оскільки даний текст записувався різними студентами під диктовку, один і той самий філософський курс часто дійшов до нашого часу в кількох записах.

³⁰ Шифри, подані прямим шрифтом, позначають рукописи з колекцій НБУ ІР.

Викладач	Навчальні роки	Шифри рукописів ³⁰
Інокентій Поповський	1699/1700–1700/01	442п/1706; 443п/1707; 622/336С; 150п/18; <i>БАН Ф. Арх. ДС 271</i>
Христофор Чарнуцький	1702/03–1703/04	97п/59; 98п/58; 624/399С; 625/400С; ДС/п156; <i>БАН Q 140</i>
Ларіон Ярошевицький і Христофор Чарнуцький	1704/05–1705/06	99п/71; ДА/п564; 444п/1704; 627/403С 100п/49; 627/403С; 628п/402С; ДС/п156; 445/п1705; ДС/п157; ДС/п158; ДС/п159
Геофан Прокопович	1706/07–1707/08	ДА/п43
Сильвестр Піновський	1711/12–1712/13	446п/1701
<i>Найімовірніше,</i> Сильвестр Піновський	1713/14–1714/15	103п/60; 446п/1701
Йосиф Волчанський	1715/16–1716/17	108п/62; ДАп/44
Йосиф Волчанський	1717/18–1718/19	450п/1708, II; 447п/1703; ДС/п164; ДС/п165
Ларіон Левицький	1719/20–1720/21	110п/66; 111п/64; 449п/1699; ДА/п45
Платон Малиновський	1721/22–1722/23	ДС/п166; 450п/1708, I; 448п/1703; 115п/75
Ларіон Левицький	1723/24–1724/25	ДС/п167; 631/406С; 451п/1697; 117п/78; 116п/67; <i>БАН Q 521</i>
Амвросій Дубневич	1725/26–1726/27	ДС/п200
Амвросій Дубневич	1727/28–1728/29	ДА/п49; 119п/76; 452п/1746; <i>РНБ Ф. Нов. ДС 6735</i>
Стефан Калиновський	1729/30–1730/31	123п/83; ДС/п169; <i>РНБ Ф. Нов. ДС 6745</i>
Еронім Миткевич	1733/34–1734/35	ДС/п170; <i>БАН Q 563</i>
Сильвестр Кулябка	1735/36–1736/37	124п/79; 125п/84
Сильвестр Кулябка	1737/38–1738/39	ДА/п50; ДС/п169
Михайло Козачинський	1739/40–1740/41	126п/70; 127п/47
Михайло Козачинський	1741/42–1742/43	128п/85; ДА/331Л; <i>РНБ Ф. СПбДА</i>
Михайло Козачинський	1743/44–1744/45	ДА/п52, ДС/п171; ДС/п173; ДС/п172
Гедсон Сломинський ³¹	1745/46–1746/47	
Георгій Кониський ³²	1747/48–1748/49	
Георгій Кониський	1749/50–1750–51	635/410С; ДА/п54; ДА/п565; ДА/п51; <i>РНБ Ф. СПбДА 202</i>

Як бачимо з таблиці, за першу половину XVII ст. збереглося лише два курси, за останню чверть XVII ст. – шість курсів, а за першу половину XVIII ст. – практично за кожний навчальний рік (за винятком

³¹ Висловлюю ширю подяку Костянтину Суторіусу за можливість користування фотокопією цього рукописного курсу із зібрання колишньої Казанської духовної академії під № 1579.

³² За даними М. Кашуби, один зі списків даного курсу зберігається в РГБ: Ф. 152, № 130. Див.: *Кониський Г. Філософські твори: У 4-х т. – К.: Наукова думка, 1990. – Т. 1. – С. 9.*

другого курсу Теофана Прокоповича приблизно за 1708/09–1710/11 навчальні роки та другого курсу Стефана Калиновського – 1731/32–32/33 рр.). Репрезентативність джерельної бази кінця XVII – першої половини XVIII ст. є достатньою для того, щоб простежити, якого впливу зазнавало викладання філософії в Академії та наскільки міняється філософська доктрина, репрезентована в кожному з курсів упродовж цього періоду³³. Однак сукупність записів (навіть якщо брати кожний курс лишень за одним списком) являє собою величезний корпус текстів, приблизно у 18 тис. аркушів рукописного тексту. Зрозуміло, що для всебічного опрацювання, розшифрування, перекладу потрібні зусилля багатьох дослідників. Натомість у пошуках елементів впливу можна застосувати не настільки часо- і трудозатратний спосіб дослідження, який ми спробуємо представити далі.

Відомо, що програма викладання у філософському класі Академії складалася з таких базових частин: 1) *діалектика* (мала логіка або вступ до логіки): викладалася здебільшого два місяці на початку навчального року, обіймаючи формальні логічні правила, відповідно до Аристотелевої силогістики; 2) *логіка* (велика логіка, *philosophia rationalis*): викладалася наступні 6–7 місяців, містячи розгляд деяких гносеологічних та метафізичних проблем, викладених з прив'язкою до книг «*Ізагоге*» Порфирія, «*Категорій*», «*Про тлумачення*», «*Перша Аналітика*» і «*Друга Аналітика*» Аристотеля (інші книги «*Органону*» найчастіше не розглядалися); 3) *фізика* (*philosophia naturalis*): викладалася наступні 8–9 місяців, розглядаючи деякі натурфілософські проблеми з прив'язкою до книг «*Фізика*», «*Про небо*», «*Про виникнення і зникнення*», «*Про метеори*», «*Про душу*» Аристотеля; 4) *метафізика*: викладалася не довше одного місяця, розглядала деякі метафізичні проблеми, які ще не було вивчено в попередніх розділах, особливої прив'язки до «*Метафізики*» Аристотеля не виявлено. У записі курсу філософії Теофана Прокоповича, крім вищезгаданих частин, збережених дуже фрагментарно, є розділи *математики й етики* (з останньої, щоправда, збереглося тільки 4 аркуші тексту). Крім того, починаючи з курсу Стефана Калиновського (1729/30–1730/31 навч. роки), вводиться обов'язкове викладання *етики*, найчастіше прив'язаної до Аристотелевої «*Нікомахової етики*».

В усіх записах філософського курсу найкраще збереженим є розділ логіки (великої логіки): його немає тільки в першому курсі Сильвестра Піновського (1711/12–1712/13 навч. роки) і частково ушкоджено в курсі, що, ймовірно, належав Прокопію Калачинському (1693/94–1694/95 навч. роки) та в курсі Теофана Прокоповича (1706/07–1707/08 навч. роки)³⁴. Крім того, лекції з логіки відзначаються насиченістю та

³³ Зважаючи на майже півстолітню часову відстань між курсом Йосифа Кононовича-Горбацького та курсом Інокентія Гізеля і всіма іншими філософськими курсами професорів КМА, ми уникаємо в даній статті аналізу цих курсів, який вимагав би залучення додаткових джерел.

³⁴ Виглядає, що Теофан Прокопович у своєму курсі не розділяв діалектику і велику ло-

важливістю філософських проблем, які тут розглядалися. З огляду на сказане, саме логіка є найбільш зручною частиною для порівняльного аналізу.

На попередньому етапі було виділено структуру кожного з курсів, себто розділи, підрозділи, параграфи і пункти, з яких він складений. Їхнє порівняння показало велику подібність: майже всі курси розглядають одні й ті самі питання, навіть деякі параграфи мають однакові назви. Водночас, було виділено курси з майже ідентичною структурою, що дало підставу припустити текстуальну подібність цих курсів.

Перевірка цієї гіпотези показала, що існує ряд курсів, між якими можна простежити дослівний збіг тексту. Так, курс Інокентія Поповського за 1699/1700–1700/01–1701/02 навчальні роки у великій свої частині дослівно збігається з курсом Стефана Яворського. Аналогічну ситуацію бачимо внаслідок порівняння тексту першого і другого курсу Сильвестра Кулябки та першого курсу Амвросія Дубневича, а курс Єроніма Миткевича в частині великої логіки від курсу Платона Малиновського відрізняється лише вступом³⁵. Між іншими проаналізованими курсами дослівних збігів тексту не було помічено, але структура цих курсів в частині великої логіки дуже подібна. Сказане наводить на думку, що згадані курси уклалися під впливом одного джерела. Але щоб це можна було більш-менш достовірно ствердити, не достатньо порівняння самої лише їхньої структури – потрібно провести змістовний аналіз цих курсів. Таке завдання можна досить успішно вирішити, врахувавши особливості методу написання філософських курсів професорами Академії.

До 1753 р. тут для викладання філософії послідовно використовувався «метод диспуту» (*methodus disputationis*)³⁶. Особливість диспутаційного методу полягала в тому, що назву кожного параграфа формулювали у вигляді запитання, на яке в самому параграфі давалась відповідь, а кожен параграф, своєю чергою, будувався за чіткою структурою. На його початку подавалися деякі зауваження та визначалися терміни, що допомагають роз'яснити суть питання. Далі, найчастіше одним реченням, давалась відповідь на поставлене запитання, яка вводилась такими словами: *dicendum* (слід сказати), *dico* (кажу), *conclusio nostra* (наш висновок), *asserto* (стверджую) і т. п. Цю відповідь найчастіше називають тезою або конклюдією. Після сформулювання тези йшло посилання на тих філософів, що її підтримують, і тих, що заперечують³⁷. Відтак, тезу обґрунтовували у формі силогізму,

гіку, а погано збереглася якраз та частина курсу логіки, яка традиційно належала до діалектики.

³⁵ Симчик М. В. До питання про «авторськість» філософських курсів XVII–XVIII ст. – С. 15–19.

³⁶ У 1753 р. вперше було використано *methodo mathematica*, що викликало велике невдоволення митрополита Тимофія Шербацького. Див.: АДКА. – С. 179.

³⁷ Часто трапляється, що автор курсу задовольняється абстрактним висловлюваннями

кожен із засновків якого також обґрунтовували як силогізм. Після доведення тези наводилися спростування думок опонентів. Одним реченням формулювалось зауваження опонента, і відразу після вступного слова *respondeo* (відповідаю) доводилася неспроможність такого зауваження. Відповідь на зауваження обов'язково була висловлена у формі силогізму. Часто після конклюденту нанизувалось більше десятка закидів, зазвичай пов'язаних між собою. Нерідко в одному параграфі висувається кілька тез-конклюдентів, після кожної з них ішов весь окреслений вище апарат доведення і спростування думок опонентів.

Цей метод, як уже згадувалось, був практично незмінний у кожному курсі. Як бачимо, головний концептуальний наголос припадав саме на тезу. Якщо зафіксувати тези, можна одержати доволі чітку картину поглядів, що їх дотримувався автор конкретного курсу. Оскільки ж більшість курсів написано за майже однаковою структурою, зіставлення тез з різних курсів дозволяє більш-менш адекватно порівнювати їх між собою³⁸.

Таке порівняльне зіставлення ми спробували провести на прикладі двох розділів, котрі, на нашу думку, є досить репрезентативними для філософської думки того періоду: «*De distinctionibus*» (Про розрізнення) та «*De universalibus in communi*» (Про універсалії взагалі). Ці два розділи пов'язані між собою і показують, яких поглядів дотримувались професори Академії на проблему універсалії. Було виявлено, що курс Стефана Яворського, ймовірний курс Інокентія Поповського (близько 1700 року), його ж курс за 1699–1702 рр., перший курс Христофора Чарнуцького, курс Сильвестра Піновського, обидва курси Йосифа Волчанського, курс Платона Малиновського, обидва курси Амвросія Дубневича, курс Єроніма Миткевича та обидва курси Сильвестра Кулябки практично не містять суттєвих концептуальних відмінностей у проаналізованих розділах. Можна сміливо твердити, що всі згадані автори дотримувались однієї й тієї самої доктрини щодо вирішення проблеми універсалій – дуже близької до поглядів відомих єзуїтських філософів Педро Хуртада де Мендози, Родріго Аріаги і Франціско Овієди.

Натомість у трьох інших розглянутих нами курсах (другий курс Христофора Чарнуцького та перший і другий курс Іларіона Левицького), що за своєю структурою і способом викладу надзвичайно подібні до попередньої групи, пропонується вирішення проблеми універсалій, яке ми можемо зустріти в іншого відомого єзуїтського філософа – Томаса Комптонуса Карлетона. До речі, зіставлення обох курсів Іларіона Левицького з другим курсом Христофора Чарнуцького показало не тільки доктринальну подібність, а й те, що деколи великі частини тексту в них збігаються дослівно. Водночас перший і дру-

³⁸ Звичайно, дослідник не може обмежитись читанням і виписуванням самих тез, бо часто тези, відірвані від попередніх зауваг, що їх пояснюють, є незрозумілими.

гий курси Йоасафа Кроковського, курс Теофана Прокоповича, курс Стефана Калиновського, всі три курси Михайла Козачинського, а також другий курс Георгія Кониського досить помітно в деяких місцях відрізняються від курсів, що належать до двох попередніх груп.

Той факт, що переважна більшість філософських курсів професорів КМА надзвичайно подібна між собою, наштотував на припущення, що дані курси були написані під впливом якогось одного джерела або групи споріднених між собою джерел. Щоб верифікувати це припущення, було розглянуто за аналогічною схемою кілька філософських курсів, які викладалися в єзуїтських колегіях Речі Посполитої у той самий проміжок часу, що й могилянські курси. Зокрема, нами аналізувалися: курс невідомого викладача з Львівської єзуїтської колегії за 1700/01–1701/02 навчальні роки³⁹, курс Томаша Дуніна з Львівської колегії за 1719/20–1720/21 рр.⁴⁰, курс логіки Томи Крутера, прочитаний у Віленській академії в 1713/14 рр.⁴¹, курс анонімного автора з невідомої єзуїтської колегії за 1709/10–1710/11 рр.⁴² Порівняльний аналіз цих курсів показав, що розділи «De distinctionibus» і «De universalibus in communi» нічим суттєво не відрізняються від аналогічних розділів у могилянських курсах першої групи (наприклад, Стефана Яворського).

Як бачимо, та концепція, що була найбільш поширеною в філософських курсах професорів Академії, застосовувалася і в єзуїтських колегіях Речі Посполитої. На нашу думку, пояснити той феномен, що більшість філософських курсів КМА впродовж понад 40 років (від Яворського до Кулябки, тобто від 1691 до 1739 р.) викладають одну й ту саму, по суті ідентичну доктрину, можна тільки її поширеністю в практиці єзуїтських навчальних закладів. Відповідно, могилянські професори, готуючи свої лекції, використовували напрацювання колег-єзуїтів.

Натомість після 1739 р., коли філософію в Академії почав викладати Михайло Козачинський, спостерігаємо зміну цієї моделі, особливо помітну в його третьому курсі – 1743/44–1744/45 навчальних років, хоча загалом цей професор не виходить за межі другої схоластики (насамперед, єзуїтської традиції). Після Михайла Козачинського філософський курс читав Георгій Сломинський, який у назві свого курсу зазначає, що спиратиметься в логіці на праці Бартоломея Кекермана⁴³. Цей курс ще більше відрізняється від усіх попередніх курсів. Нам не вдалося встановити, на котрий із підручників Кекермана і в який спосіб спирався Сломинський, але те, що за взірць було взято протестантського автора, свідчить про дедалі помітніший відхід від

³⁹ НБУ ІР. – Ф. 312, спр. 623/395С.

⁴⁰ Там само. – Ф. 306, спр. 112п/65.

⁴¹ Там само. – Ф. 305, спр. ДС/п305.

⁴² Там само. – Ф. 312, спр. 629/404С.

⁴³ Бартоломей Кекерман – протестантський філософ, що жив у Гданську. Відмий своїми філософськими підручниками, яких він написав більше десяти.

попередньої традиції. На жаль, ми не змогли проаналізувати перший курс Георгія Кониського, однак у другому курсі за 1749/50–1750/51 навчальні роки помічаємо повернення до традиційних могилянських курсів, хоча й не можна його вважати таким, що був написаний за шаблоном, поширеним від Яворського до Кулябки⁴⁴.

Отже, як бачимо, в сорокових роках XVIII ст. відбувається поступовий відхід від єзуїтської моделі філософських курсів. За теперішнього стану досліджень важко сказати, що стало причиною такого відходу – чи витіснення єзуїтського впливу авторитетом німецьких університетів, чи внутрішні зміни в самому єзуїтському філософуванні, куди починає проникати картезіанство, а потім і вольфганство. Але немає сумніву, що на середину XVIII ст. єзуїтська філософія сприймалася вже як застаріла. Це, серед іншого, можна виразно побачити, читаючи листування 1755 р. з приводу викладання філософії, про яке йшлося на початку цієї статті. Саме як вияв такої оцінки варто розуміти вислів Георгія Кониського про роки, втрачені «на смѣттах інтерпретов Аристотелевих».

Як бачимо, на змісті філософських курсів та на способі їх викладання в Академії позначалися різні чинники впливу – до середини XVIII ст. єзуїтська школа, а потім вольфганство. У статті ми намагались звернути увагу не тільки на наявність цих чинників, а й на особливості їх рецепції могилянськими професорами.

Mykola Symchych

**REMARKS ON INFLUENCE
ON PHILOSOPHY LECTURES AT KYIV-MOHYLA ACADEMY
(AT THE END OF 17th–18th CENTURIES)**

In this article the author tries to ascertain what factors influenced the teaching of the philosophy at Kyiv-Mohyla Academy at the end of 17th and 18th century.

⁴⁴ Варто наразі відмовитись від оцінок Георгія Кониського, поки не буде бодай частково опрацьовано його першого курсу.